

NEW YORK TIMES BESTSELLER

Lebăda Neagră

IMPACTUL

FOARTE PUȚIN

PROBABILULUI

NASSIM NICHOLAS

TALEB

UCENICIA UNUI SCEPTIC EMPIRIC

*Anatomia Lebedei Negre — Tripleta opacității — Citind cărțile invers —
Oglinda retrovizoare — Totul devine explicabil — Vorbiți-i întotdeauna
(cu grijă) șoferului — Istoria nu se târăște, ci sare — „A fost atât de
neșteptat“ — Dormind douăsprezece ore*

Aceasta nu este o autobiografie, așa că voi trece peste scenele de război. De fapt, chiar și dacă ar fi fost o autobiografie, tot aș fi sărit peste scenele de război. Nu pot face concurență filmelor de acțiune sau memoriilor aventurierilor care au avut mai mult succes decât mine, așa că mă voi rezuma la specialitățile mele: probabilitatea și incertitudinea.

ANATOMIA LEBEDEI NEGRE

Pentru mai bine de un mileniu, coasta mediteraneeană orientală numită Siria Libanensis, sau Muntele Liban, a reușit să susțină conviețuirea unei duzini de secte, etnii și credințe — totul a funcționat în mod magic. Locul semăna cu orașele mari din zona orientală a Mediteranei (numită Levant) mai mult decât zonele din centrul Orientului Apropiat. (Dat fiind terenul muntos, era mai ușoară deplasarea cu nave decât pe uscat.) Orașele levantine aveau o natură comercială. Oamenii interacționau conform unui protocol bine stabilit, menținând pacea care favoriza comerțul, iar socializarea între comunități era destul de semnificativă. Acest mileniu de pace a fost întrerupt doar de mici fricțiuni ocazionale care au apărut în *interiorul*

comunităților musulmană și creștină — rareori între creștini și musulmani. Deși orașele erau comerciale și aveau o cultură în mare parte greacă, pe munți s-au stabilit minorități religioase care au susținut că s-au refugiat atât din calea ortodoxiei bizantine, cât și din aceea a ortodoxiei musulmane. Un teren muntos este un refugiu ideal din calea majorității, numai că există un concurent în persoana unui alt refugiat care luptă pentru același tip de cămin precar. Mozaicul culturilor și religiilor de acolo a fost considerat un exemplu de coexistență: creștini de toate felurile (maroniți, armeni, ortodocși bizantini greco-sirieni, chiar și greco-catolici, care se adaugă romano-catolicilor rămași acolo de pe vremea Cruciadelor), musulmani (șiiți și sunniți), druzi și câțiva evrei. Era considerat de la sine înțeles că acolo oamenii au învățat să fie toleranți. Îmi amintesc cum ni se spunea la școală cât de superiori eram din punct de vedere al civilizației și al înțelepciunii față de comunitățile balcanice, unde localnicii nu numai că se abțineau să meargă la scaldat, dar cădeau adesea victime luptelor dintre facțiuni. Lucrurile păreau să fie într-un echilibru stabil, izvorând dintr-o tendință istorică de a merge bine și spre toleranță. Termenii *balanță* și *echilibru* au fost folosiți foarte des.

Ambele rădăcini ale familiei mele au provenit din comunitatea greco-siriană, ultimul avanpost bizantin din Siria, care includea ceea ce acum se numește Liban. Trebuie să știți că bizantinii își spuneau „romani“; în limbaj local: *roumi* (la plural *roum*). Ne tragem din regiunile cu măslini de la poalele muntelui Liban. I-am alungat pe creștinii maroniți în munți, în celebra bătălie de la Amioun, satul strămoșilor mei. După invazia arabă din secolul al VII-lea, am trăit în pace comercială cu musulmanii, hărțuiți doar în câteva rânduri de creștinii maroniți libanezi din munți. Prin anumite aranjamente (literalmente) bizantine între conducătorii arabi și împărații bizantini, am reușit să plătim bir ambelor tabere și să obținem protecție de la amândouă. Am putut trăi astfel în pace timp de mai bine de un mileniu, aproape fără nicio vărsare de sânge — ultima noastră problemă reală au constituit-o cruciații, nu arabii musulmani. Arabii, care păreau interesați doar de război (și poezie), iar mai apoi turcii otomani, care păreau preocupați doar de război (și plăcere), ne-au lăsat să ne ocupăm de neinteresanta chestiune a comerțului, ca și de aceea mai puțin periculoasă a studiului (cum ar fi traducerea unor texte din greacă și aramaică).

După toate standardele, țara numită Liban, în care ne-am trezit încorporați după căderea Imperiului Otoman, la începutul secolului XX, părea un paradis echilibrat. De asemenea, a fost ticluită în așa fel, încât este predominant creștină. Deodată, oamenilor li s-a spălat creierul, începând să

creadă în statul-națiune ca entitate.* Creștinii s-au convins pe ei înșiși că au fost la originea și în centrul a ceea ce numim în general cultură occidentală, având totuși o fereastră către Orient. Într-un caz clasic de gândire statică, nimeni nu a luat în considerare diferențele dintre datele de naștere ale comunităților și s-a presupus permanența unei slabe majorități creștine. Levantinilor li se acorda cetățenia romană, ceea ce i-a permis Sfântului Pavel — un sirian — să călătorească liber prin lumea antică. Oamenii s-au simțit legați de orice au considerat că merită să fie legați: locul era foarte deschis către lume, stilul de viață era sofisticat, economia prosperă, iar vremea temperată — ca în California —, cu munți acoperiți de zăpadă străjuind Mediterana. Au fost atrase mulțimi de spioni (atât sovietici, cât și occidentali), prostituate (blonde), scriitori, poeți, traficanți de droguri, aventurieri, împătimiți ai jocurilor de noroc, jucători de tenis, petrecăreți și comercianți — ocupații care se completează una pe cealaltă. Mulți oameni acționau de parcă se găseau într-un film vechi cu James Bond sau în zilele în care masculii ideali fumau, beau și, în loc să meargă la sală, cultivau relații cu croitorii pricepuți.

Se spune că șoferii de taxi erau politicoși (cu toate că nu îmi amintesc să fi fost politicoși și cu mine). E adevărat, privind lucrurile din prezent, locul poate părea mai încântător în memoria oamenilor decât a fost în realitate.

Eram prea tânăr ca să gust plăcerile locului și am devenit un idealist rebel. Apoi, foarte de timpuriu, am dezvoltat un gust ascetic, contrar ostentației cu care era semnalată averea, fiind alergic la vânătoria de lux din cultura levantină și la obsesiile acesteia față de chestiuni de natură monetară.

Ca adolescent, abia așteptam să mă stabilesc într-o metropolă cu mai puțini James Bond. Totuși, îmi amintesc ceva care era cu totul aparte în atmosfera intelectuală. Am urmat liceul francez, care avea cel mai ridicat procent de reușită la *bacalaureatul francez*, chiar și la limba franceză. Pe atunci, franceza se vorbea cu o oarecare puritate: ca și în Rusia dinaintea revoluției, creștinii levantini și clasa patriciană evreiască (de la Istanbul la Alexandria) vorbeau și scriau în franceză, considerând-o o limbă distinsă. Cei mai privilegiați erau trimiși la școală în Franța, așa cum au fost trimiși ambii mei bunici — cel de la care am moștenit numele, în 1912, iar tatăl

---

* E remarcabil cât de repede și cât de eficient poți construi o naționalitate — cu un steag, câteva discursuri și un imn național. Chiar și azi evit termenul „libanez“, preferându-l pe cel mai puțin restrictiv: „levantin“.

mamei, în 1929. Cu două mii de ani înainte, din același instinct al distincției lingvistice, snobii patricieni levantini vorbeau în greacă, nu în aramaica vernaculară. (Noul Testament a fost scris într-o greacă foarte proastă, a patricienilor locali din capitala noastră, Antiohia, ceea ce l-a făcut pe Nietzsche să spună că „Dumnezeu a vorbit prost greacă“.) După declinul elenismului, au trecut la arabă. Așa că, pe lângă faptul că era numit „paradis“, ținutul era considerat și o încrucișare miraculoasă a ceea ce în mod superficial se numește cultură „occidentală“ și „orientală“.

Despre demonstrarea convingerilor prin fapte

Etosul meu a fost conturat atunci când, la cincisprezece ani, am făcut închisoare pentru un (presupus) atac cu un bolovan asupra unui polițist, în timpul unei revolte studențești — un incident cu ramificații stranii, dat fiind că bunicul meu era atunci ministru de interne și persoana care a semnat ordinul de înăbușire a revoltei. Unul dintre participanții la revoltă a fost împușcat mortal atunci când un polițist lovit în cap de o piatră a intrat în panică și a deschis focul asupra noastră. Îmi amintesc că făceam parte dintre capii revoltei și am simțit o mare satisfacție pentru că am fost arestat, prietenii mei fiind speriați atât de închisoare, cât și de părinți. Am înspăimântat atât de tare guvernul, încât am fost amnistiați.

Existau câteva beneficii evidente de pe urma demonstrării abilității de a acționa pe baza opiniilor, fără a face vreun compromis cât de mic pentru evitarea „ofensării“ și deranjării celorlalți. Eram cuprins de o stare de furie și nu mi-a păsat de ce credeau părinții mei (și bunicul) despre mine. Asta i-a făcut să fie foarte speriați *de mine*, așa că nu-mi puteam permite să dau înapoi sau să ezit. Dacă în loc să fiu sfidător în mod deschis aș fi încercat să ascund participarea mea la revoltă (așa cum au făcut mulți dintre prietenii mei) și aș fi fost descoperit, sunt sigur că aș fi fost tratat ca o oaie neagră. Una este să sfidezi estetic autoritatea, purtând haine neconvenționale — ceea ce specialiștii științelor sociale și economiștii numesc „semnalizare ieftină“ —, și alta este să îți demonstrezi dorința de a transforma convingerea în acțiune.

Unchiul meu pe linie paternă nu a fost foarte deranjat de ideile mele politice (acestea vin și se duc), dar a fost scandalizat de faptul că le-am folosit ca scuză pentru a mă îmbrăca neglijent. Pentru el, lipsa de eleganță din partea unei rude apropiate reprezenta un păcat de moarte.

Publicitatea din jurul arestării mele a reprezentat un alt beneficiu major: mi-a permis să evit semnele exterioare obișnuite ale rebeliunii adolescentine. Am descoperit că este mult mai eficient să te porți ca un tip de treabă și să fii „rezonabil“ dacă demonstrezi că ești dispus să treci dincolo de verbiaj. Îți poți permite să manifesti compasiune, să fii destins și curtenitor dacă, la răstimpuri, atunci când cei din jur se așteaptă cel mai puțin, dai în judecată pe cineva sau ataci un inamic — în mod pe deplin justificat — doar pentru a arăta că îți poți demonstra convingerile prin fapte.

„Paradisul“ evaporat

„Paradisul“ libanez s-a evaporat brusc, după câteva gloanțe și obuze de mortier. La câteva luni de la episodul închiderii mele, după aproape treisprezece secole de remarcabilă coexistență etnică, o Lebadă Neagră a apărut de nicăieri și a transformat ținutul din rai în iad. A început un crud război civil între creștini și musulmani, incluzând și refugiații palestinieni, care au ținut partea musulmanilor. A fost brutal: zonele de conflict erau în centrul orașului, iar cele mai multe lupte au avut loc în zonele rezidențiale (liceul meu se afla la doar câteva sute de metri de câmpul de luptă). Conflictul a durat mai mult de un deceniu și jumătate. N-o să intru în amănunte. Se pare că inventarea armelor de foc a transformat ceea ce în epoca săbiilor ar fi fost doar stări de tensiune în incontroleabile războaie de tipul „dinte pentru dinte“.

Pe lângă distrugerea fizică (care s-a dovedit ușor de reparat, cu sprijinul câtorva contractori, al unor politicieni corupți și al unor deținători de obligațiuni naivi), războiul a îndepărtat o bună parte din poleiala sofisticării care a făcut din orașele levantine un centru permanent al marelui rafinement intelectual timp de trei mii de ani. Creștinii părăseau zona încă de pe vremea otomanilor, iar cei care s-au îndreptat spre Occident și-au adaptat numele în consecință. Exodul lor s-a accelerat. Numărul oamenilor cultivați a scăzut sub nivelul critic. Brusc, zona a devenit pustie. Scurgerea creierelor este greu de reparat, iar o bună parte din vechiul rafinement se poate să se fi pierdut pentru totdeauna.

Noaptea înstelată

Dacă aveți ocazia unui camuflaj, găsiți răgazul de a privi cerul. Nu îl veți recunoaște. Beirutul a avut multe pene de curent în timpul războiului.

Înainte ca oamenii să-și cumpere generatoare, o parte a cerului era senină noaptea, deoarece nu exista lumină electrică. Era partea din oraș care se afla cel mai departe de zona de conflict. Oamenii lipsiți de televiziune se strângeau să privească erupțiile luminoase ale bățăliilor de noapte. Preferau riscul de a fi spulberați de un obuz plictiselii unei seri fără nicio activitate.

Așadar, stelele puteau fi văzute foarte limpede. Mi s-a spus în liceu că planetele se află într-o stare care se numește „echilibru“, așa că nu trebuie să ne temem că stelele vor cădea peste noi pe neașteptate. Pentru mine, asta semăna într-un mod ciudat cu poveștile care ni se spuneau despre „stabilitatea istorică unică“ a Libanului. Simpla idee de a porni de la premisa de echilibru mă deranja. Mă uitam la constelațiile de pe cer și nu știam ce să cred.

ISTORIA ȘI TRIPLETA OPACITĂȚII

Istoria este opacă. Vedem rezultatele, dar nu și scenariul care produce evenimentele — generatorul istoriei. Există o lipsă fundamentală de completitudine în modul în care înțelegeți aceste evenimente, de vreme ce nu vedeți ce se află în cutie — cum acționează mecanismele. Ceea ce numesc eu generator al evenimentelor istorice este diferit de evenimentele înseși. În mod similar, mințile zeilor nu pot fi deslușite după faptele lor — e foarte probabil să fiți indus în eroare de intențiile lor.

Această lipsă de legătură seamănă cu diferența dintre mâncarea pe care o vedeți pe masă la restaurant și procesul pe care l-ați putea observa în bucătărie. (Ultima oară când am prânzit într-un restaurant chinezesc din centrul Manhattanului am văzut un șoarece ieșind din bucătărie.)

Mintea umană suferă de trei tulburări atunci când intră în contact cu istoria. Pe acestea le numesc „tripleta opacității“:

- a. iluzia înțelegerii, sau modul în care crede fiecare că înțelege ce se petrece într-o lume care este mai complicată (sau mai supusă aleatorului) decât își dă seama;
- b. distorsiunea retrospectivă, sau modul în care putem evalua unele aspecte numai după ce faptele au avut loc, ca și cum ar fi privite într-o oglindă retrovizoare (istoria pare mai limpede și mai organizată în cărțile de istorie decât în realitatea empirică);

- c. evaluarea exagerată a informațiilor factuale și handicapul celor care dețin autoritatea sau sunt învățați, mai ales atunci când aceștia creează categorii — când „platonifică“.

Nimeni nu știe ce se petrece

Primul element al tripletei este patologia gândirii care consideră că lumea în care trăim e mai inteligibilă, mai explicabilă și, prin urmare, mai predictibilă decât este de fapt.

Mi s-a spus încontinuu de către adulți că războiul, care a ajuns să dureze aproape șaptesprezece ani, o să se termine „în câteva zile“. Păreau foarte încrezători în pronosticurile lor privitoare la durată, așa cum se poate observa și după numărul celor care stăteau în camere de hotel și în alte reședințe temporare din Cipru, Grecia, Franța sau din altă parte, așteptând să se încheie războiul. Un unchi îmi spunea întruna cum, cu treizeci de ani mai înainte, când palestinienii bogați fugeau în Liban, considerau această soluție *absolut temporară* (mulți dintre cei care mai sunt în viață se află încă acolo și după șaizeci de ani). Totuși, atunci când îl întrebam dacă va fi la fel și în cazul conflictului de la noi, îmi răspundea: „Nu, sigur că nu. Locul ăsta e altfel — întotdeauna a fost altfel.“ Cine știe de ce, lucrurile pe care le observa la alții păreau să nu fie valabile în cazul lui.

Această orbire în privința duratei exilului celor de vârstă mijlocie este o boală destul de răspândită. Mai târziu, când m-am decis să mă feresc de obsesia exilului cu privire la rădăcini (rădăcinile exilului penetrează puțin cam prea profund personalitățile), am studiat literatura exilului tocmai pentru a evita capcanele unei nostalgii solicitante și obsesive. Acești exilați se pare că au devenit prizonieri ai amintirilor de origine idilică: stăteau împreună cu alți prizonieri ai trecutului și vorbeau despre bătrâna lor țară, mâncând bucate tradiționale și ascultând muzică tradițională. În mîntea lor, rulau încontinuu idei contrafactice, generând scenarii alternative care ar fi putut avea loc, prevenind fracturile istorice: „Dacă Șahul nu l-ar fi numit prim-ministru pe incompetentul ăla, noi am fi rămas acolo.“ Era ca și cum ruptura istorică ar fi avut o cauză anume, iar catastrofa ar fi putut fi evitată prin înlăturarea *acelei* cauze. Așa că am extras de la persoanele strămutate toată informația disponibilă privind comportamentul în exil. Aproape toți se comportă în același fel.

Circulă și povești fără de număr despre refugiați cubanezi cu valizele încă făcute pe jumătate și care au ajuns în Miami în anii '60, „pentru câteva

zile“, după instalarea regimului castrist. Sau despre refugiați iranieni la Paris și la Londra, care au părăsit republica islamică în 1978, considerând că pleacă într-o scurtă vacanță. După mai bine de un sfert de secol, unii încă mai așteaptă să se întoarcă. Mulți ruși care au plecat în 1917, cum este și scriitorul Vladimir Nabokov, s-au stabilit la Berlin, poate pentru a fi suficient de aproape pentru o întoarcere rapidă. Nabokov însuși și-a trăit viața în reședințe temporare, atât atunci când trăia în sărăcie, cât și atunci când trăia în lux, sfârșindu-și zilele la hotelul Montreux Palace, lângă lacul Lemman.

A existat, desigur, o oarecare doză de gândire visătoare în toate aceste erori de prognoză — o orbire a speranței, dar a existat, de asemenea, și o problemă de cunoaștere. Dinamica războiului libanez a fost complet nepredictibilă, și totuși, gândirea oamenilor care examinau evenimentele a prezentat o constantă: aproape toți cei cărora le păsa păreau convingși că înțeleg ce se petrece. În fiecare zi apăreau chestiuni complet paralele cu prognozele lor, dar ei nu reușeau să-și dea seama că nu le prevăzuseră. Multe dintre lucrurile petrecute au fost considerate nebunești în contextul de până atunci. Totuși, *după* ce s-au petrecut, n-au mai părut atât de nebunești. Această plauzibilitate retrospectivă cauzează o evaluare greșită a rarității și a posibilității de a fi conceput a evenimentului. Am văzut mai târziu exact aceeași iluzie a înțelegerii în cazul succeselor în afaceri și în cel al piețelor financiare.

Istoria nu se târăște, ci face salturi

Mai târziu, derulând din nou în minte desfășurarea războiului pe vremea când îmi formulasem ideile despre percepția evenimentelor aleatorii, am ajuns la impresia vie că mintea noastră este o minunată mașinărie de producere a explicațiilor, capabilă să dea sens aproape tuturor lucrurilor și să încropească explicații pentru tot felul de fenomene, dar, în general, incapabilă să accepte ideea nepredictabilității. Aceste evenimente erau inexplicabile, dar oameni inteligenți se considerau în stare să furnizeze explicații convingătoare pentru ele — după ce faptele se petreceau. Mai mult, cu cât persoana era mai inteligentă, cu atât mai valabilă era explicația. Mai îngrijorător este faptul că toate aceste convingeri și povestiri aveau în aparență coerență logică, fiind lipsite de inconsistențe.

Am părăsit așadar locul numit Liban în adolescență, dar, de vreme ce multe rude și mulți prieteni au rămas acolo, m-am întors în vizită, mai ales

în timpul războiului. Războiul nu a fost continuu — luptele erau întrerupte de soluții „permanente“. M-am simțit mai apropiat de rădăcinile mele în timpul tulburărilor și simțeam nevoia de a mă întoarce și de a-mi manifesta sprijinul față de cei care rămăseseră și care erau adesea demoralizați de plecări. Eram și invidios pe prietenii de vreme bună, care își vedeau de siguranța economică și personală, întorcându-se în vacanțe doar cu ocazia unor astfel de pauze între conflicte. Eram incapabil să lucrez sau să citesc în afara Libanului, în timp ce oamenii mureau acolo, dar, în mod paradoxal, când mă aflam în Liban, evenimentele mă preocupau mai puțin și reușeam să-mi urmăresc interesele intelectuale fără a mă simți vinovat. Interesant este că oamenii petreceau foarte mult în timpul războiului și au căpătat un și mai mare gust pentru lux, făcând vizitele foarte atractive, în ciuda bătăliilor.

Existau câteva întrebări grele. Cum s-ar fi putut prezice faptul că oamenii care păreau modele de toleranță vor deveni peste noapte cei mai grozavi barbari? De ce schimbarea a fost atât de abruptă? Inițial, am crezut că poate războiul libanez a fost cu adevărat imposibil de prezis, spre deosebire de alte conflicte, și că levantinii sunt o rasă prea complicată pentru a o înțelege. Mai târziu, mi-am dat seama treptat, pe măsură ce am început să iau în considerare toate evenimentele importante din istorie, că irregularitatea nu era o proprietate locală.

Levantul a fost un soi de producător în masă de evenimente consecinționale a căror apariție nu a fost prevăzută de nimeni. Cine a prezis apariția creștinismului ca religie dominantă în bazinul mediteranean și mai apoi în lumea occidentală? Cronicarii romani ai vremurilor respective nici măcar nu au observat noua religie — istoricii creștinismului sunt derutați de absența mențiunilor din acele vremuri. Se pare că puțini dintre mai-marii timpului au luat ideile aceluia evreu, aparent eretic, destul de în serios pentru a se gândi că vor lăsa urme pentru posteritate. Avem o singură referință din acea vreme la Iisus din Nazareth — în *Istoria războiului iudeilor împotriva romanilor*, a lui Josephus Flavius — care și ea ar fi putut fi adăugată mai târziu de un copist zelos. Dar dacă ne gândim la religia concurentă, apărută șapte secole mai târziu? Cine a prevăzut că o bandă de călăreți își va extinde imperiul și legea islamică din subcontinentul indian până în Spania în doar câțiva ani? Răspândirea islamului (a treia ediție, ca să spunem așa) a fost complet impredictibilă, chiar mai mult decât apariția creștinismului. Mulți istorici care au studiat fenomenul au rămas surprinși de iuțea schimbării. Georges Duby, de exemplu, și-a exprimat uluiala față de rapiditatea cu care aproape zece secole de elenism levantin au fost

șterse „dintr-o lovitură de sabie“. Un deținător mai recent al aceleiași catedre de istorie de la Collège de France, Paul Veyne, vorbește despre o răspândire a religiilor similară cu aceea a bestsellerurilor — o comparație care demonstrează impredictibilitatea. Aceste tipuri de discontinuități în cronologia evenimentelor nu fac prea ușoară sarcina istoricilor: examinarea amănunțită a trecutului nu ne învață prea multe cu privire la intențiile Istoriei — ne dă doar iluzia că o înțelegem.

Istoria și societățile nu se târăsc. Ele fac salturi. Merg din fractură în fractură, cu puține vibrații în aceste intervale. Totuși, nouă (ca și istoricilor) ne place să credem în progresul predictabil, cu pași mici.

Am căpătat brusc convingerea — pe care n-am mai pierdut-o niciodată — că suntem doar o mare mașinărie de privit înapoi și că oamenii se pricep de minune la autoamăgire. Fiecare an care trece îmi întărește convingerea privitoare la această distorsiune.

Dragă jurnalule — despre istoria care curge invers

Evenimentele ni se prezintă într-un mod distorsionat. Gândiți-vă la natura informației: din milioanele sau poate chiar miliardele de fapte mărunte care precedă apariția unui eveniment doar câteva se vor dovedi mai târziu relevante pentru înțelegerea celor întâmplate. Deoarece memoria dumneavoastră este limitată și selectivă, veți fi înclinat să vă amintiți acele date care ulterior se potrivesc faptelor, asta dacă nu cumva sunteți asemenea personajului lui Jorge Luis Borges din povestirea *Funes, omul care ține minte tot*. Funes nu uită nimic și pare condamnat să trăiască împovărat de acumularea informațiilor neprocesate. (Nu reușește să trăiască prea mult.)

Am trăit experiența primului tablou al distorsiunii retrospective astfel: în copilărie am fost un cititor vorace, chiar dacă inconstant, dar am petrecut prima parte a războiului în pivniță, cufundat deplin în tot felul de cărți. Cele mai multe dintre grijile mele inițiale vizau lupta cu plictiseala și alegerea următoarei cărți de citit.* Totuși, cititul forțat, din lipsă de alte activități, nu este atât de plăcut ca acela din proprie inițiativă. Voiam (și

---

* Benoît Mandelbrot, care a avut o experiență similară cam la aceeași vârstă, dar cu aproape patru decenii mai devreme, își amintește de episodul respectiv ca de niște lungi perioade de plictiseală dureroasă, întrerupte de scurte momente de teamă extremă.

încă mai vreau) să ajung filosof, așa că am simțit că trebuie să investesc în studierea serioasă a ideilor altora. Circumstanțele m-au motivat pentru a studia povestirile teoretice și generale ale războaielor și conflictelor, încercând să pătrund în măruntaiele istoriei, în procesele acelei mari mașinării care generează evenimentele.

În mod surprinzător, cartea care m-a influențat nu a fost scrisă de cineva care se ocupa de gândire, ci de un jurnalist: *Berlin Diary: The Journal of a Foreign Correspondent, 1934-1941*, de William Shirer. Autorul era un corespondent radio, celebru pentru cartea sa *The Rise and Fall of the Third Reich*. Mi-am dat seama că *Jurnalul...* oferă o perspectivă neobișnuită. Citisem deja lucrările despre filosofia istoriei scrise de Hegel, Marx, Toynbee, Aron și Fichte (sau comentarii asupra lor) și consideram că am o idee vagă despre noțiunea de dialectică, în măsura în care era ceva de înțeles în aceste teorii. Nu am asimilat prea multe, dar am priceput că istoria are o logică și că lucrurile evoluează prin opunerea (contrariilor) într-un mod care a făcut umanitatea să atingă formele superioare ale societății — ceva de genul ăsta. Toate astea păreau grozav de asemănătoare cu teoretizările care circulau în jurul meu cu privire la războiul din Liban. Și astăzi îi mai surprind pe cei care mă întrebă ce cărți „mi-au format gândirea“, spunându-le că această carte m-a învățat (din greșală) cele mai multe lucruri despre filosofie și istorie teoretică — și, după cum vom vedea, și despre știință, de vreme ce am învățat diferența dintre evoluția și involuția proceselor.

Cum? Jurnalul urmărea să descrie evenimentele *pe măsură ce se desfășoară*, nu după aceea.

Eram în pivniță, iar deasupra se auzea desfășurarea istoriei (zgomotul obuzelor mă ținea treaz toată noaptea). Eram un adolescent care asista la funeraliile colegilor de clasă. Experimentam o desfășurare non-teoretică a istoriei și citeam despre cineva care în aparență experimenta istoria în plină evoluție. M-am străduit să produc mental o reprezentare a viitorului sub forma unui film și mi-am dat seama că nu era atât de evident. Am înțeles că dacă mă apucam să scriu despre evenimente mai târziu, ele ar fi putut părea mai... *istorice*. Era o diferență între *înainte* și *înapoi*.

Jurnalul era scris în mod intenționat fără ca Shirer să știe ce urma să se întâmple, atunci când informația pe care o avea la dispoziție nu era coruptă de rezultate ulterioare. Ici și colo, unele comentarii erau clarificatoare, mai ales cele care vizau convingerea francezilor că Hitler este un fenomen trecător, ceea ce explică lipsa lor de pregătire și capitularea rapidă care a urmat. Niciodată nu a fost considerată posibilă devastarea totală.